

INTERCULTURALITATEA ÎN CONTEXT REGIONAL

În zilele de 6-7 decembrie 1996, în seria deja tradițională a forumurilor organizate de Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA, s-a desfășurat la Tîrgu-Mureș Forumul Intercultural Transilvania în cadrul căruia, de-a lungul celor trei sesiuni, au fost dezbătute temele: *Interculturalitatea ca reinterpretare a relației majoritate-minoritate*, *De la „monocultură” la interculturalitate și Interculturalitatea în context regional*.

Au participat între alții: Hannelore BAIER, Alexandru CISTELECAN, HORVÁTH Andor, Victor NEUMANN, Ovidiu PECICAN, PILLICH László, Călin RUS, Pompiliu TEODOR, Corina TURC, iar din partea organizatorilor Smaranda ENACHE, HALLER István, Mircea SUHĂREANU, SZOKOLY Elek.

Publicăm în acest număr selecțiuni din cea de-a doua parte a dezbaterii, care a debutat cu un referat dedicat multiculturalității din Banat, susținut de Victor NEUMANN.

Victor NEUMANN: Dacă abordăm interculturalitatea din perspectivă regională, în ce mă privește, îmi propun să mă limitez la o singură regiune. Prefer să mă folosesc de exemplul oferit de regiunea Banatului, o provincie istorică tratată de istoriografia română, ca de altfel și de istoriografia maghiară, austriacă și cea turcă, doar marginal, și astfel, fiind la margine de state și de imperii, ea este o regiune de care s-au ocupat mai mult localnicii. Totuși, aș dori să menționez faptul că în evaluările unor politologi și ale unor istorici ai ideilor, provincia este citată ca exemplu pentru toată Europa Centrală și de Est, mai cu seamă spre sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Unul dintre cei care se referă la Banat ca la un exemplu de interculturalitate, de înțelegere reciprocă între mai multe culturi, de transfer de idei și elemente de civilizație între culturi, în sensul a ceea ce Brodel numește reciprocitatea serviciilor, este politologul Bibó István care este totodată unul dintre analiștii genezei și istoriei ideilor în Europa Centrală și de Est. El face una din primele evaluări critice care depășește elementele subiective, *parti-pris*-urile naționale, reușind să așeze fenomenul central-est-european, respectiv geneza statelor, pe temelii raționale. El are o metodologie în care se recunosc și elemente de sorginte marxistă, iar unele dintre acestea sînt în dezacord, să zicem, cu punctele noastre de vedere de astăzi, ale unora dintre istorici și specialiști în științe sociale. Dar în ansamblu, evaluările sale sînt extrem de bine venite și demne de luat în considerare și astăzi, la cîteva decenii după elaborarea lucrării sale fundamentale, *Mizeria micilor state est-europene*. Îl citez pe acest autor întrucît scrierile sale consolidează perspectiva pe care o avem asupra regiunii Banatului, și anume aceea care consideră forma plurală de existență drept un model pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. În această perioadă lucrurile au depins aici de o anumită stabilitate demografică, de existența, alături de populația majoritară românească, și a unei puternice comunități germane, maghiare, sîrbe, a unei mici comunități bulgare, sîrbe, precum și a unei comunități a romilor (care astăzi este în plin proces de structurare), și a unei mici comunități a böhmlor care a fost un factor coagulant în sudul Banatului și despre care se știe foarte puțin. În istoriografia română, Banatul a fost abordat ca un apendice al istoriei Transilvaniei, lucru greșit din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, succesiunea dominațiilor imperiale este diferită în această regiune marginală. În vreme ce Transilvania este, între 1541 și 1699, principat autonom, ca să dau un exemplu notoriu, Banatul este parte integrantă a Pașalîcului de Buda, alături de Ungaria, și se numește Sangiacul de Timișoara, avînd în frunte un Becler-bei. Odată cu acest fenomen de secol XVI-XVII se distrug clasele, categoriile existente pînă

atunci în vechiul regat ungar din care făcuse parte Banatul, respectiv dispare nobilimea. Așa se face că în secolul al XVIII-lea, odată cu colonizările habsburgice, este posibilă pornirea unei dezvoltări economice și de jos în sus, nu numai de sus în jos. Așa este posibil să apară o burghezie în Banat, singura regiune de-altfel din actuala configurație a României unde apare o burghezie și unde ea se dezvoltă din punct de vedere economic, unde apare și muncitorimea încă din secolul al XVIII-lea și unde din punctul de vedere al evoluției sociale întâlnim categorii diferite, stări conflictuale diferite și posibilități de dezvoltare diferite. Am făcut această paranteză pentru a sublinia încă o dată existența unor diferențe fundamentale între o regiune și alta. Dependența de Viena este directă pentru un timp, *Landes Administration*-ul de la Timișoara este coordonat de Viena pînă la 1779, iar mai apoi Banatul este încorporat în Ungaria și are o conducere directă de la Buda. Implicațiile în Revoluția de la 1848 sînt total diferite în Banat în comparație cu Transilvania. În vreme ce în Transilvania nu este vorba de o revoluție propriu-zisă, în Banat chiar are loc o revoluție — afirmație ce constituie desigur o răsturnare în interpretarea vehiculată de obicei despre anul 1848. Dau ca exemplu cazul lui Eftimie Murgu, înscris în formula revoluției ungare, singura care se opunea imperiului la vremea aceea. Adevărata problemă a revoluției de la 1848 o reprezenta răsturnarea administrației imperiale, iar nu bătălia între națiunile existente în interiorul imperiului — lucru care nu a fost remarcat de nici un istoric român pînă la ora actuală și nici de alți istorici care s-au ocupat de fenomenul transilvan. În schimb, în Transilvania lupta a fost interetnică, interconfesională, îndepărtîndu-se astfel de ideea de libertate și de răsturnare a imperiului — dovadă că s-a cerut aici ca imperiul să intervină pentru a rezolva problemele — pe cînd Murgu luptase pentru răsturnarea imperiului însuși, fapt pentru care administrația austriacă l-a și întemnițat pentru un timp. Acesta a fost și marele dezacord dintre Avram Iancu și Eftimie Murgu în 1848. Nu neapărat lucrurile acestea am dorit să vi le comunic în ceea ce privește interculturalul, dar ele sînt absolut necesare pentru reconstituirea unui fundal care să ne ajute să înțelegem prin ce este diferită această provincie față de celelalte, de ce în Transilvania au existat conflicte interconfesionale și interetnice și au izbucnit la răsîmpuri crize de conștiință și chiar conflicte armate, iar în Banat nu au existat aceste aspecte, diferența între cele două regiuni fiind așadar una fundamentală.

Se cuvine însă să abordăm problema și dintr-o perspectivă teoretică. În comparație cu alte ținuturi ale Europei, Banatul se caracterizează prin echilibrul dintre diverse influențe religioase, tradiții și obiceiuri, dintre mai multe moduri de viață: interferența bisericilor ortodoxă și catolică, precum și a lumii germano-austriece cu aceea româno-sîrbă, convergențele româno-maghiare și româno-sîrbe, coabitarea evreilor germani vorbitori ai limbii idiș cu evreii spanioli vorbitori ai limbii ladino — o situație singulară, nemaiîntîlnită în Europa Centrală și de Est —, interferențele slovaco-germane și bulgaro-germane, toate acestea reprezintă exemple strălucite, ce vin să susțină un alt mod de înțelegere a trecutului, dar și a prezentului. Văzută din această perspectivă, însăși istoria României dezvoltă o dimensiune central-europeană pe de-o parte și una sud-est europeană pe de altă parte. Asemenea aspecte, ce presupun un alt tip de evaluare, au fost trecute prea mult timp cu vederea de istoricii din România, dar și de filologi, sociologi, jurnaliști, ei dînd o importanță exagerată evenimentialului sau factologicului. O altă cauză a acestei interpretări univoce a fost orientarea de idei căreia ei i s-au înregimentat voluntar sau involuntar. De aici și controversile pe teme ce invită la o pluralitate și o complementaritate a interpretărilor. Pornind de la rezultatele cercetărilor fundamentale pe care le-am făcut și pe care le-am reunit într-un studiu, încerc aici să atrag atenția asupra faptului că geografia istorică nu poate fi ignorată deoarece ea este aceea care conturează semnele interioare și exterioare ale civilizațiilor. Circumstanțele istorice și sociale ale epocilor ce au generat multiple culturi interferente se datorează tocmai unei poziții geografice care în locul constrîngerilor spațiale a încurajat deschiderile, deci circulația ideilor și persoanelor, a produselor culturale și de

civilizație. Regiunea Banatului indică mai multe interferențe decât oricare altă regiune din Europa Centrală sau de Sud-Est; acesta este, de altfel, motivul pentru care István Bibó apelează fără încetare la această regiune ca la un exemplu. Banatul demonstrează posibilitatea coexistenței mai multor limbi și a mai multor culturi. Aș face o paranteză să vă spun că în Banat, cu osebire în comunitățile mixte, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea țăranul român folosea fără să aibă nici o educație patru limbi: româna, sîrbo-croata, germana — dialectul șvăbesc — și maghiara, chiar dacă o făcea la un nivel mai scăzut, doar în ariile impuse de necesitățile vieții cotidiene. Prin urmare, fenomenul definit astăzi prin termenul de interculturalitate nu numai că nu a provocat neînțelegeri, dar s-a dovedit capabil să stimuleze formarea unei comunități umane în care interesele în ordinea civilizației s-au situat deasupra apartenențelor etnice. Viața *individului* ajunge să dobîndească aici o oarecare importanță, ceea ce constituie o diferență majoră față de alte regiuni. Pasta colectivităților nu a fost depășită nici măcar în Transilvania. Dacă ar fi să comparăm mentalitatea care există în Transilvania cu aceea din anumite orașe din Banat, am constata că în acestea din urmă individul deține un rol mai important; desigur, el nu se situează totuși la nivelul la care ar trebui pentru a deveni cetățean european. Cîndva, pînă la cel de al doilea război mondial, individul se afla într-o asemenea poziție, deci viața sa dobîndise o oarecare importanță în acest spațiu, primînd în fața ideologiilor abstracte. Conform acestei scheme teoretice, creația culturală este inspirată de realitatea socială și nu invers; pe de altă parte, conform cercetării pe care am făcut-o eu pe teren, valorile colective tradiționale s-au conservat, dar altfel decât le imaginăm și le discutăm noi astăzi, și anume, s-au conservat prin acceptarea și melanjarea contribuției multiplelor identități: gospodăria țărănească a românului este profund influențată de gospodăria țărănească a șvabului, iar răchia pe care o pregătește țăranul român o bea și țăranul șvab. Începînd din secolul al XVIII-lea, fenomenul este semnalat de Griselini, de Ehrler, și este mai apoi evidențiat în toată perioada interbelică prin cercetări etnografice. În ceea ce privește, de pildă, pregătirea vinului, este vizibil un transfer dinspre gospodăria șvăbească spre gospodăria românească, în preparatul slăninii și a afumăturilor există un transfer reciproc dinspre români spre sîrbi și de asemenea o influență a civilizației materiale germane. Eu nu fac o obișnuită și tranșantă distincție dintre cultură și civilizație, socotesc că există o proximitate a lor, și mai ales pun problema civilizației materiale ca pe a uneia reflexului culturii, așez unele elemente de cultură pînă la nivelul la care devin stare de civilizație sau reflex civilizatoriu. Dacă m-a interesat cum și cu ce rezultate s-au exercitat influențe asupra civilizației Banatului, a fost pentru că am urmărit să relievez mentalitatea care a rezultat din aceste interferențe, pe care o descoperisem ca fiind una a toleranței, a acceptării a tot ceea ce a simbolizat o permanență pentru o perioadă de aproape trei secole. Au existat, desigur, și imixțiuni de natură politică. În secolul al XIX-lea, de pildă, decizia politică încearcă să maghiarizeze întreaga regiune — cea mai mare parte a populației își însușește limba maghiară, o parte din populația șvăbească își schimbă numele în nume maghiare, o parte din școlile șvăbești se transformă în școli cu limbă de predare maghiară. Însă țin să notez aici că, în conformitate cu legile imperiale, continuă să funcționeze, ba chiar sînt înființate noi școli șvăbești, chiar și liceul Lenau este înființat pe acest fond după 1870 la Timișoara. Așadar continuă să existe posibilități; a existat, bunăoară, posibilitatea pentru reprezentanții romi de a participa la viața politică a imperiului și respectiv a Ungariei în a doua jumătate a secolului trecut, desigur, cu condiția însușirii perfecte a limbii maghiare. Cazul Mocioneștilor este strălucit: într-o limbă maghiară plastică și stăpînind toată terminologia, Alexandru Mocioni prezintă drepturile românilor în parlamentul de la Budapesta la sfîrșitul secolului trecut; fiind și un jurist eminent, el a putut să pledeze întotdeauna în cunoștință de cauză, întotdeauna cu o suită de argumente foarte serioase, și, în consecință, ele au fost luate în discuție și adeseori acceptate de politicienii maghiari. Unul dintre oamenii care au provocat scandal atunci și mai tîrziu și care este reevaluat greșit la ora actuală, provine din Banat și este un poliglot: un fel de A. C. Cuza al Banatului, el este adus

în discuție uneori ca reprezentant al interculturalității, ceea ce este o eroare. E vorba de A.C. Popovici, insul care răspîndește teorii rasiste. În *Die Vereinigen Staten von Gross Österreich* (Statele Unite ale Austriei Mari), el face demonstrația a unui antisemitism virulent, comparabil celui din Franța sfîrșitului de secol XIX și celui din Austria, respectiv Viena; el nu poate face așadar parte din această galerie interculturală a Banatului. În schimb există, alături de Mocioni, și alte personalități românești a căror poziție este una de convergență cu toate comunitățile din zonă. Am amintit numele lui Popovici pentru că este foarte des citat în întîlniri, simpozioane, în presă, fără să i se cunoască opera. În perioada interbelică, ca o continuare a sistemului politic deja existent, se face o mișcare în sens invers: după integrarea Banatului în România, are loc o românizare, în pofida existenței plurale a zonei. Bineînțeles că a existat tot timpul o rezistență: în vreme ce înainte de 1918 germanii se declară maghiari într-o proporție foarte mare, după 1918 ei revin la germanitatea lor. Unul dintre exemplele notorii de plurilingvism și interculturalitate în Banat, și un dătător de ton pentru toată comunitatea șvabilor din Arad, este Reiter Robert, care scrie în limba maghiară pînă în 1918, și care, sub numele Franz Liebhard, devine liderul spiritual al literaturii de limbă germană din Banat după 1918 și pînă aproape de anii '70 cînd a plecat dintre noi. În ceea ce privește aspectul multicultural, lucrurile pot fi exemplificate la infinit; am făcut aceste paranteze pentru a arăta că asemenea exemple sînt funcționale chiar dacă imperiile sau statele naționale nu o recunosc și nu sînt bucurioase de existența acestor comunități plurale, neîncurajînd așadar această dimensiune plurală. Însă dacă nici măcar nu poți fi reprezentat prin intermediul unei comunități, situația este cu adevărat gravă. Dacă ne referim la Europa Central-Estică, problema individului nu a fost nicăieri pusă cu mai multă stăruință decît în această regiune. De ce s-a ridicat problema în mod special aici? Cauza ar putea fi mixtura populațiilor, care a fost și este semnificativă în această regiune: dacă ne gîndim la sutele de mii de familii care s-au combinat, care sînt româno-sîrbe, maghiaro-germane sau maghiaro-române sau evreo-maghiaro-germane sau evreo-române, ș.a.m.d. Combinațiile dintre bulgari și români, dintre bulgari și slovaci sau dintre slovaci și maghiari, pe graniță la Nădlac, sînt din nou semnificative. Și-atunci, în anumite momente istorice, problema individului s-a ridicat mai mult decît problema comunităților sau a colectivităților. Ea nu este încă o problemă dezbătută suficient la nivel de țară, de aceea vă provoc și pe Dvs. cu această idee: dincolo de aspectul comunitar care ne interesează mai mult sau mai puțin în ideea de păstrare a unor tradiții, a unor religii, a unei limbi, ceea ce este desigur extrem de important, dincolo de acest aspect însă, se ridică acela al individului, al cetățeanului, al lui *citizen*, al lui *Bürgerliche Gesellschaft*, concept pe care aș vrea să-l subliniez aici și care a fost mult dezbătut de filosofi contemporani, printre care de Jürgen Habermas, care i-a dedicat o carte întregă. Nu putem să facem abstracție de ceea ce se întîmplă în lume dacă vrem să înțelegem ce este un concept și modul în care el este vehiculat la ora actuală. Trebuie subliniat că lumea filosofică și universitatea au influențat foarte mult dezbaterile acestor concepte, a acestor termeni, contribuind astfel la stabilirea unor limbaje comune, care sînt acceptate de o parte și de alta a Europei și care sînt esențiale în depășirea clișeele mentale fabricate în interiorul diverselor state sau comunități închise. Deci, prin forța împrejurărilor, culturile din regiunile de margine ale unei țări sînt plurale. Ele nu se pot regăsi plenar într-o singură limbă. Așa se face că sud-vestul României de astăzi nu poate fi catalogat doar prin rezultatele culturii de limbă română. Un anume gen de plurilingvism a marcat profund regiunea, locuitorii fiind moștenitorii unei civilizații plurale și a conceptului, tot voluntar sau involuntar, de convergență. Am la îndemînă exemplele faimoșilor cărturari din secolul al XIX-lea care au vorbit și germana și maghiara — de la Constantin Diaconovici Loga și Paul Iorgovici care vorbeau și franceza, la Damaschin Toma Bojincă și Eftimie Murgu care scria în germană, ba chiar și preotul Nicolae Stoica care scria în germană, Vasile Maniu care scria în maghiară și în română. Decurge de aici că există valori ale culturii germane și ale culturii maghiare care trebuie cunoscute.

Trebuie să spun că creatorii de limbă maghiară, germană și sârbă au fost cel puțin la fel de numeroși în această regiune ca cei români, iar contribuțiile lor sînt imposibil de ignorat. Această regiune nu poate fi judecată doar prin prisma a ceea ce s-a produs în limba română. O perspectivă completă, netrunchiată, este necesară pentru o cunoaștere adecvată și reală, pentru explicarea istoriei sau a naturii ideilor politice existente în această regiune. De asemenea nu sînt lipsite de interes produsele culturale din secolul nostru mai cu seamă în limbile slovacă și bulgară, sau, în ce privește cultura bulgară, chiar și cele din secolul trecut. O parte dintre oamenii de știință și dintre scriitorii care au profesat în aceste limbi s-au ridicat la nivelul exigențelor cercurilor academice și științifice ale Europei Centrale și de Vest. Unii au devenit membri ai Academiei Ungare, alții ai Academiei Austriece, mărturie stînd scrierile semnate de nume prestigioase, atît pe plan local cît și central-european. Aș enumera doar cîteva din aceste nume: Johann Nepomuk Preyer, care se înscrie și în curentul de idei romantic și parțial pozitivist venit dinspre Germania la mijlocul secolului trecut, istoricul Leonard Böhm, Szentkláray Jenő — unul dintre istoricii pozitiviști maghiari remarcabili prin contribuția căruia se poate reconstitui o mare parte din istoria secolului al XVIII-lea din Banat, Milleker Bodog care are o operă foarte bogată ca istoric dar și ca literat, Borowszky Samu care lucrează în numele și prin intermediul Academiei Ungare și ale cărei contribuții nu pot fi ignorate. Toate aceste nume sînt edificatoare, lor li se pot adăuga zeci, poate chiar sute de nume și pentru secolul XIX și pentru secolul XX, multe dintre ele poate chiar mai valoroase decît cele citate aici. În același sens importantă este și varianta producției artistice, arhitecturale și muzicale a cărei identitate este imposibil de definit dintr-o perspectivă așa-zis etno-culturală. Interculturalitatea Banatului sugerează înțelegerea caracterului plural al evoluției sale istorice, aspect care n-ar mai trebui ignorat nici de sociologi, nici de istorici, nici de literați; tocmai de aceea este de așteptat ca ea să stîrnească și nedumeriri, rezerve sau chiar să provoace spiritele mai puțin familiarizate cu atari reconstituiri. Lucrurile vor trebui regîndite din perspectiva unei Europe a regiunilor care se intersectează din punct de vedere cultural, și atunci vom vedea că predarea unei istorii interculturale poate fi de real folos în dobîndirea reperelor privind alteritățile, repere pe care regimurile totalitare — fie fasciste, fie comuniste — au căutat să le nege și chiar să le ștergă din memoria colectivă, de unde au decurs și formele de izolare cărora a trebuit să le facă față România. Aplicarea pluralismului intercultural întîmpină încă mari dificultăți și din păcate aspectul este vizibil nu numai în cazul reprezentanților puterii, ci și a multora din opoziție. Toate acestea reprezintă un motiv în plus pentru ca interculturalitatea Banatului să devină cunoscută ca model de toleranță, ca model de accesibilitate intercomunitară sau interculturală, și ca punct de legătură interregională și interstatală — un argument suficient de puternic, cred, pentru ca să putem promova la nivel de școală generală, de liceu sau de universitate o disciplină cu numele de interculturalitate.

Elek SZOKOLY: Ați afirmat în valoroasa Dvs. expunere că în Banat au existat patru comunități la fel de puternice. Erau ele la fel de numeroase sau aveau aceeași forță culturală, și datorită acestui echilibru de forțe a devenit posibil acest model specific de interculturalitate? Respectiv, pornind de la raportul cantitativ dintre comunități, s-a realizat această interculturalitate datorită unui echilibru cantitativ sau/și al unui calitativ?

Victor NEUMANN: În accepțiunea mea diferența dintre cultură și civilizație este mult mai mică decît aceea care se face de obicei. În numeroasele dezbateri existente în istoria culturii românești în legătură cu conceptul de cultură și cu cel de civilizație, foarte des cele două concepte s-au văzut ca opuse. În Banat apropierea dintre cultură și civilizație a fost mult mai mare decît în alte regiuni; dar acest fapt nu a devenit model. S-a realizat o emancipare și de jos în sus și de sus în jos. A interesat mai mult emanciparea individului, formarea unui

anumit bagaj cultural mediu, de aceea a și luat naștere o anumită clasă de mijloc, capabilă să lucreze în diversele uzine începând cu secolul al XVIII-lea, în sticlării, în toate manufacturile pe care le înființează imperiul începând cu 1750 și pînă la începutul secolului nostru. Această apropiere a reușit să creeze și posibilitatea interculturalității. Interculturalitatea înțelege însă sub aspectul civilizatoriu mai mult decît sub cel spiritual la care apelăm, îmi pare, mult prea des, uitînd că valoarea culturii începe din momentul în care ea se reflectă în civilizația materială. Acumulările culturale sînt zadarnice dacă ele nu reușesc să transforme modul de viață, modul de gîndire, modul de organizare social-politică, ș.a.m.d.

Am făcut deja referiri la situația demografică a regiunii în diverse momente istorice. Întotdeauna majoritară a fost populația română în Banat. Germanii au fost întotdeauna pe locul doi din punct de vedere numeric, pînă după al doilea război mondial. Dar în această regiune nu acesta este factorul revelator — numărul oamenilor. Dacă e să analizăm situația de astăzi, lucrurile sînt mult diferite, iar colonizările succesive din perioada lui Ceaușescu au distrus în mare măsură configurația demografică multiculturală, plurală, pe care o avusese regiunea pînă înainte de război, în anii '60. Plecarea a două comunități importante — germană și evreiască — sigur că a avut un efect cvasiidentific în Banat ca și în Transilvania. Lucrul nu l-am semnalat numai eu, mă bucur că și rectorul Universității din Cluj a făcut-o în cartea sa *Filosofia unificării europene*, deci și el a observat acest aspect din punct de vedere demografic. Regimul totalitar este vinovat de această modificare la scară națională.

Pompiliu TEODOR: Cronologic vorbind, de cînd putem vorbi de existența unei interculturalități conștientizate în Banat, avînd în vedere că au fost grupuri diferite sub raport etnic, confesional, etc.? De vreme ce noi, la începutul secolului XX, sîntem confrunțați doar cu efectele, de cînd anume putem vorbi de interculturalitate, avînd în vedere separațiile existente în secolele XVIII-XIX între grupurile de colonizare și cele autohtone? Aceasta este o importantă problemă istorică.

Victor NEUMANN: Momentul este generat de politica imperială, de politica despotismului practicat de Maria Tereza, dar în speță de Iosif al II-lea, și ecoul acestui *Aufklärung* al mercantilismului austriac promovat de Iosif al II-lea face ca fiecare din comunitățile existente în regiune să învețe nu numai limba proprie, ci și limbile celorlalte. Existau trei limbi de comunicație acceptate în imperiu: limba germană, maghiară și sîrbă, sau în anumite momente latină, germană și sîrbă. Sîrba pentru că Biserica ortodoxă era condusă de la Karlowitz, ierarhia fiind în mîna sîrbilor ortodocși pe tot perimetrul imperiului între 1791 și 1849. Așadar acest fenomen de multilingvism apare la sfîrșit de secol XVIII. Pot să vă dau un exemplu concret dacă doriți: Constantin Diaconovici Loga trebuia să devină la începutul secolului al XIX-lea, în jurul anului 1820, inspector al învățămîntului din regimentul grăniceresc de la Caransebeș. Conform documentelor existente, limbile pe care trebuia să le cunoască sînt patru la număr, deci a trebuit să fie testat din toate pentru a fi acceptat. El face dovada *magna cum laudae* că este un bun cunoscător al acestor limbi: el poate să coordoneze atît învățămîntul românesc cît și școlile de limbă germană, sîrbă sau maghiară din zonă.

Hannelore BAIER: Ați constatat în Banat vreo diferență de individualizare între comunitățile multietnice și comunitățile monoetnice?

Victor NEUMANN: Un exemplu poate fi comunitatea böhmlor din sudul Banatului, una dintre comunitățile extrem de interesante, care nu s-a lăsat influențată din afară. Situată în interiorul munților Banatului, în imediata apropiere a munților Semenic, în cîteva localități, două sînt mai importante — Gărfina și Prebunov — această comunitate a trăit pînă la 1990 în

forme cvasi închise. Am făcut o verificare la fața locului, m-am dus în cimitire, m-am dus în biserici ca să văd care este forma de viață și durata vieții membrilor acestei comunități. În jur de 40-45 de ani maxim. De ce? Fiindcă se căsătoreau numai între ei, ceea ce nu le permite o evoluție mai lungă. Este o comunitate în mare parte monolingvă, în care se vorbea un dialect german, nici măcar nu e vorba de cel șvăbesc — sînt o comunitate distinctă de cea șvăbească — și care vorbeau foarte slab limba română. Acești bohmi nu mai formează o comunitate în Banat, deci au plecat după '90. Sînt doar cîteva rămășițe și au conservat modul de viață medieval din zona Boemiei care nu mai e întîlnit în secolul XX. Adoptînd o formă izolată de viață, ei au păstrat tot habitatul medieval.

Asta se întîmplă în cazul comunităților monoculturale. Totuși, acestea sînt situații destul de rare, pentru că în Banat în general a existat în foarte multe locuri o realitate plurală: comune, sate cu sîrbi, români, biserică românească, biserică sîrbească, sau în altele biserică catolică-germană și ortodoxă românească sau greco-catolică. În cazul unor orașe, cum este Lugojul, apare o multiculturalitate de-a dreptul fascinantă: orașul are un cartier german, în interior cu străzi ungurești, evreiești, iar de partea cealaltă a Timișului, cartierul românesc. Desigur, trebuie să adăugăm aici toate confesiunile aferente acestor comunități.

István HALLER: În acest Banat foarte idealizat zugrăvit, cum a putut apărea un conflict atît de marcant între comunitățile sîrbe și croate după 1990 și cum a putut apărea aceea luptă pentru carașoveni?

Victor NEUMANN: În primul rînd, eu nu am încercat să vă prezint un Banat idealizat; dacă am prezentat forme idealizate este o întîmplare istorică, a existat în anumite perioade o formă, să zicem, ideală. Eu nu am pus semnul egalității între trecut și prezent. Am menționat de mai multe ori că totalitarismul fascist și comunist au răsturnat foarte multe elemente. S-a încercat pur și simplu o românzare forțată, aducîndu-se populație din Moldova în Banat, care nu cunoaște absolut nimic în legătură cu tradiția multiculturală și multilingvistică a Banatului, nu are nici reperele de civilizație și tradiții locale. Ar fi util, de aceea, să se prezinte și explice în școli multiculturalitatea care a existat odată aici, fiindcă tinerii vor fi moștenitorii unui patrimoniu comun, ai unui patrimoniu plural. Dacă au existat norme sau aspecte ideale ele țin de acum de anumiți timpi istorici, ele nu mai pot fi astăzi prezentate ca reale; dimpotrivă, astăzi e posibil să existe forme de conflict. În ceea ce privește cazul comunității sîrbilor, probabil că anumite influențe dinspre ex-Iugoslavia, dinspre fenomenul de intoleranță existent acolo, au putut să fie transferate în anumite localități bănățene, dar numai izolat, întrucît nu este ceva care să caracterizeze regiunea. Repet, nu ne mai aflăm nicidecum într-o fază de idealitate, ci într-o situație în care doar 20% din populația întregului Banat, însumînd și o bogată zonă a județului Arad, formează toate grupurile minoritate existente. Restul de 80% este populație românească, nevorbitoare decît într-o proporție foarte mică a altor limbi. Răsturnarea aceasta în raportul numeric al populației se datorează în primul rînd politicii învățămîntului cultural și mișcării demografice făcute de regimul lui Ceaușescu. Lucrul acesta trebuie reținut, nu putem vorbi astăzi de o stare ideală a multiculturalității, ci de o situație pe care v-o prezint aici cu toată responsabilitatea și cu toate datele disponibile.

Alexandru CISTELECAN: Am înțeles pe parcurs că ar exista o diferență între Ardeal și Banat, întrucît Banatul ar fi o provincie liberală, individualistă, în vreme ce Ardealul ar fi una mai gregară și prin urmare ar rezulta de aici calități și disconforturi diferite față de unii în raport cu ceilalți. Trebuie să vă spun că pentru mine Banatul, — nu-l cunosc foarte bine în complexitatea lui, totuși din punct de vedere literar, eu am perceput Banatul dintr-o perspectivă literară exclusiv românească, o limitare împotriva căreia Dl. Neumann a pledat

încontinuu —, a fost atît în trecut cît și în prezent, și a rămas o provincie foarte țifnoasă, în care se îmbină răsfățul cu valorile localiste cu un europenism de reală tradiție. Totuși, spiritul literar din Banat este un spirit provincial, mult mai pregnant provincial decît cel din Tîrgu-Mureș, Miercurea-Ciuc, unde ne-am aștepta să găsim valori locale mult mai vehemente. Nu e o jignire, ci e o identitate a Banatului, pentru mine foarte ciudată: trădează această mixtură valorile trecute, dar și valorile actuale, chiar dacă e vorba de, să zicem, valori literare îndubitabile; pe de o parte, întîlnim aici o componentă care vine dintr-o tradiție europeană emancipată, pe de altă parte cultivarea unui localism care duce la exaltare provincială. În ce îi privește pe ardeleni, eu cred că ei au o experiență a interculturalității nu numai lungă, nu numai complexă, ci și ambivalentă: pe de o parte negativă, manifestă în crize intense, care au dus pînă la cele mai puțin imaginabile violențe, pe de altă parte pozitivă, prezentă permanent în surdină, în viața cotidiană. O comunitate în care există mai multe componente își are simbolurile ei: simboluri la care participă întreaga comunitate sau simboluri la care participă doar anumite segmente ale ei. Între aceste simboluri, unul care integrează întreaga comunitate, și celelalte care exaltă grupul, diferența, se desfășoară întreaga dialectică a interculturalității. Există însă nivele ale simbolisticii în care mixtura de parțialitate și de totalitate, deci de integrare și de diferență e reprezentată prin componente diferite. Cred, de aceea, că există o tendință spre culturi paralele: coexistăm cu mare tandrețe într-o profundă indiferență unii față de ceilalți. Desigur, acest paralelism se realizează mai greu în anumite sectoare ale vieții și ale culturii, cum ar fi, de exemplu, arhitectura, care este simbolul unei arte a dialogului. Paralelismul nu este întotdeauna de condamnat după părerea mea, pentru că el introduce concurența, este așadar stimulatîv în măsura în care nu e un paralelism care se închide asupra-și, care duce la cultura de ghetto; dacă se ajunge totuși la aceasta, forța lui culturală nu mai creează comunitate, ci grupuscul, și-atunci avem martie '90 — sau performanța negativă. În ce privește performanța pozitivă, ea se manifestă și diacronic, nu numai sincron. În ce măsură un folclorist de astăzi ar mai putea discerne care sînt componentele pur românești, pur ungurești și pur țigănești ale doinelor sau cîntecelor de joc? De-a lungul secolelor, țiganii au fost mari transmitători ai folclorului și nu cred că muzica de nunți, de pildă, care a constituit în principal baza muzicii folclorice, a putut rămîne în independența componentelor ei. Există sau nu o șansă ca între aceste culturi angajate în interculturalitate să se producă interferențe? Convingerea mea este că se poate ajunge la o cultură de sinteză a diferențelor. Iată, noi românii am dus de la Unire o politică de omogenizare, am înțeles unirea drept unificare. Se poate sau nu ajunge la topirea acestor diferențe în ceva omogen? Dacă pînă și elementul românesc și-a păstrat anumite diferențe regionale, înseamnă că rezistența la omogenizare are și ea o legitate proprie, care nu poate fi modificată chiar așa de ușor.

Călin RUS: Pe mine m-ar interesa mai mult să transferăm discuția din domeniul trecutului în domeniul prezentului și poate chiar al soluțiilor pentru viitor. Legat de Timișoara și de Banat, cred că unul dintre exemplele care ar putea fi luate din acest model, idealizat sau nu, ar fi acela al existenței unei conștiințe a identității regionale, a faptului că un timișorean, indiferent de etnia din care provine este timișorean și se identifică cu comunitatea orașului său prin cîteva simboluri, cum spunea dl. Cistelean, mai vechi sau mai noi. Socotesc însă că pentru a se ajunge la o interculturalitate eficientă în Transilvania, trebuie schimbate mentalitățile și că această schimbare a mentalităților poată să vină foarte bine de la nivelul intermediar, al intelectualilor. Însă un lucru esențial, după părerea mea, este construirea la nivel local a unei identități comunitare care să țină seama de diversitatea etnică, confesională, lingvistică a zonei respective și în același timp construirea unei conștiințe civice, democratice care să permită susținerea în timp a acestei identități comunitare și desfășurarea unei vieți sociale normale, și evident, să favorizeze perspectiva interculturală pe plan local. Părerea mea

este că soluția ar putea veni din direcția descentralizării, a democratizării la nivel local și a construirii unei conștiințe civice la nivelul cel mai de jos al comunității.

Mihály SPIELMANN: În legătură cu interculturalitatea și regionalismul trebuie subliniat că acest regionalism este ceva absolut normal, fiindcă totuși, dacă ne gândim la români, care sînt în jur de 18 milioane de oameni, este imposibil ca toți acești 18 milioane de oameni să fie la fel. Regiunea este unul dintre acele lucruri elementare care diferențiază oamenii. Românii din Tîrgu-Mureș au moștenit de la maghiari rivalitatea față de Cluj — a existat întotdeauna o rivalitate între Tîrgu-Mureș și Cluj, care este o moștenire, o identificare. Dar să vă amintesc și un aspect pozitiv al acestei „contaminări”: teatrul maghiar din Transilvania este absolut diferit de cel din Ungaria, o influență covârșitoare a fost exercitată asupra artei teatrale de aici de către teatrele din București. Dacă un teatru maghiar din România ajunge să aibă reprezentații în Ungaria, criticii remarcă imediat influența școlii teatrale românești, care poate că este involuntară din partea actorilor, dar nu este important dacă este sau nu involuntară. În timp de cîțiva ani s-a format aici o simbioză, o interculturalitate în teatru care, de obicei, este legat prin excelență de mijlocirea limbii. Cu toate acestea, s-a format acest stil specific transilvan care are foarte multe influențe românești, influențe maghiare și o simbioză care este ceva absolut diferit de teatrul românesc bucureștean sau teatrul unguresc budapestan, deci ceva absolut diferit de cele două arhetipuri ale teatrului tîrgumureșean.

Andor HORVÁTH: Aș dori să fac un scurt comentariu la cele spuse de dl. Neumann. În primul rînd, doresc să-l felicit pentru discursul său, care reprezintă pentru mine un exemplu foarte frumos de radicalism local și de europenism. Cred că acest lucru trebuie subliniat pentru că de multe ori cele două categorii ni se par opuse. Pe de altă parte, tocmai prin acest radicalism al gândirii și al formulării, discursul sau expunerea stîrnește întrebări, comentarii, ne obligă la reflecții. Cred că nu este întîmplător, de exemplu, că cea mai recentă fază a istoriei României și-a avut punctul de pornire la Timișoara. Sînt cu totul împotriva unei mistici a revoluției, care să absolutizeze importanța orașului, a comunității, a pastorului de acolo, dar la fel de bine sînt și împotriva ignorării unor fapte, unor realități în cadrul cărora eu includ în primul rînd locul ca atare, orașul, regiunea. Au fost bineînțelese mai mulți actori, dar a fost o regiune și un oraș și cred că așa este firesc să rămîna în istoria acestei țări. Cele spuse de mine vin deci ca o continuare, într-un fel, a ideii expuse aici, pentru că în viziunea mea lucrurile se leagă. În al doilea rînd, expunerea invită la paralelism, analogii sau oricum, studierea unor fenomene similare, și/sau diferite, pentru că ascultîndu-l pe dl. Neumann mi-am pus întrebarea: în ce măsură, de exemplu, zona Maramureșului seamănă cu Banatul și în ce măsură diferă? Dacă transferăm datele amintite aici despre Banat asupra Maramureșului, vom vedea că o parte din ele coincid. Care sînt datele absente din imagine care nu dau în Maramureș aceeași configurație ca a Banatului? Nu spun asta în defavoarea Maramureșului, ci ca o posibilă investigație în acest sens. Și aș continua aceste întrebări, căci ele se pot pune în ce privește comparația Brașov/Sibiu, și poate sînt altele. Ca o ipoteză improvizată, aș aminti ce spunea dl. Neumann la început și cred că este esențial: această marginalitate a regiunii, situarea ei la intersecția dintre mai multe imperii, i-a imprimat o dinamică specifică, și bineînțelese, prin acest dinamism, i-a imprimat o altă factură a identităților comunitare și a strategiilor istorice. Cred că pînă la urmă, aici ar trebui să se ajungă din punct de vedere istoric, și poate că această ipoteză ar avea într-adevăr o importanță pentru conturarea unor imagini de viitor, întrucît ea presupune alte strategii istorice, care au în centru nu conflictul cu celelalte comunități, ci elementul de supraviețuire comunitară, tehnici de colaborare, de apropiere, de coexistență, care au permis funcționarea unui alt model de asimilare a modelelor culturale de care dispunea fiecare comunitate în parte. Cred că pînă la urmă Banatul reprezintă

un model de comunicare între comunități, națiuni, etnii, culturi, iar gradul înalt în care el poate fi perceput astăzi ca model se află în legătură directă cu faptul că lumea contemporană preferă asemenea modele de comunicare, de deschidere a comunităților, nu numai pe plan teoretic, principial, dar și practic, adică avînd un set de tehnici, de reflexe prin care această comunicare să fie și continuă și reciprocă și productivă, mai ales așa cum spunea dl. Neumann, pe cele două planuri absolut corelate și interdependente ale culturii și civilizației.

Pompiliu TEODOR: Cred că ideea organizatorilor este una fertilă pentru că privind lucrurile într-o perspectivă istoriografică, vorba dlui Spielmann, istoria regională se oferă pentru întreaga Europa ca o problemă-cheie în înțelegerea ansamblului; nu putem face o sinteză reală oprindu-ne la vîrfuri, trebuie să vedem care au fost structurile de civilizație, și într-adevăr Banatul reprezintă o entitate care are un anume trecut istoric: Banatul este o regiune și de colonizare și totodată Banatul este zonal, dacă ne gîndim foarte bine la elementele sale etnice, sociale, ș.a.m.d. Cu asta desigur că trebuie să ne interogăm care a fost elementul civilizator care a dat toată civilizația despre care ne vorbea, pe bună dreptate, colegul nostru. Cred că elementul unificator a fost impactul științelor camerale, *Kameralwissenschaft*, care au operat pe un teren, la un moment dat, aproape viran după retragerea turcilor, și atunci elementul de colonizare a devenit acolo un element de restructurare. Din acest punct de vedere principatul Transilvaniei, voievodatul, a fost altceva și poate succesul reformismului austriac acolo se datorează absenței unei structuri nobiliare exclusive. Transilvania este, citez cu aproximație pe unul dintre literații interbelici: „*țara mișcărilor colective în veșnică mobilizare*”. Asta a fost și regimul de stări, care este un regim care procedează unitar, s-a votat pe stări, or din acest punct de vedere, nu putem să facem comparații între ceea ce este în Transilvania sau ceea ce a fost un reformism stopat în Oltenia. Ar fi important să existe o anumită interculturalitate, dar să existe în același timp o prezervare a propriilor valori culturale; elementul complementar care ar trebui să intervină ar fi introducerea între aceste linii paralele a unui element care să le fie comun și care să le potențeze deopotrivă printr-o viziune largă, europeană, democratică, în care cultura românească să rămînă cultură românească la nivelul accepțiunilor de astăzi, cea maghiară și cea germană la fel, sau tot ceea ce reprezintă romii, sîrbii, etc în spațiul nostru. Acestea sînt probleme de care trebuie să se țină seama și reiau în acest sens o idee pe care am expus-o mai devreme: nu putem să negăm specificul și specificitatea unei culturi care coboară adînc în trecut și repet, ceea ce s-a făcut în 1500 de ani în materie de Europa națiunilor, nu poate fi un creuzet în care să se topească națiunile. Îmi imaginez noua Europă, dacă ea se va realiza cîndva, în termenii pe care îi dorim, ca pe o casă cu ușile care să se deschidă în amîndouă părțile, dar în care camerele totuși să rămînă mobilate pe gustul propriu și au intimitatea lor. Altminteri nu văd lucrurile; cine își imaginează că vom vorbi un soi de esperanto se înșală amarnic, limba este cea mai rezistentă dintre toate.

Elek SZOKOLY: Mi-aș permite o întrebare adresată dlui Cistelecă, dat fiind faptul că a pomenit de acest specific regional românesc care în ciuda tuturor tăvălugurilor nu a reușit să fie distrus, care s-a păstrat în continuare ca specific regional. Am constatat acest caracter specific chiar la comunitatea romilor cu ocazia unei dezbateri care a avut loc acum cîțiva ani la Tîrgu-Mureș, manifestat printr-un profund patriotism local al romilor din zonă și un evident conflict față de cei de dincolo de Carpați. Mă întreb, oare acest specific nu se datorează tocmai și interculturalității tradiționale din regiune?

Alexandru CISTELECAN: Da, e evident, eu nu am insistat asupra acestui lucru, sigur că s-au exercitat anumite influențe, s-a realizat această pastă temperamentală care motivează într-un fel fudulia ardeleană în raport cu valahii. Oricine din Ardeal e arogant față

de valahi, nu știu dacă pe merit. Noi am creat împreună o civilizație, această civilizație a dus la contaminări și în tipologia umană, deși eu nu cred că s-au șters diferențele dintre un ungur, un neamț, român, dar totuși putem vorbi de un ardelean generic în raport cu valahul sau cu moldoveanul. Aș zice că partea românească la diferența Ardealului față de principate este tocmai Biserica Unită, care a fost contribuția românească la specificitatea provinciei, dar celelalte elemente vin desigur din aceste contaminări.

Smaranda ENACHE: Aș vrea să comentez că, ascultându-l pe dl. Neumann, am simțit și mai pregnant identitatea mea regională. În timp ce povestea, în mod cu totul irațional și illogic, de câte ori spunea ceva foarte pozitiv despre Banat simțeam că am un răspuns la aceasta și mă simțeam vizată. E foarte interesantă această polemică foarte elegantă, dar trebuie să vă spun, nu pentru a reface onoarea Transilvaniei ca o regiune multiculturală sau de interferență, că clasa de mijloc din care făcea parte bunica mea, studiind la Blaj cele patru clase de gimnaziu, era o clasă cu totul interculturală, iar orașul în care mi-am făcut liceul, Reghinul, avea o școală în care eram împreună copiii români, maghiari și germani, iar peste drum de școală era sinagoga. Deci, era un fel de interculturalitate pe care fără îndoială că industrializarea forțată și toate celelalte lucruri pe care le-ați amintit au făcut-o să dispară. Totuși, în ce măsură este asigurată identitatea transilvană românească, în ce măsură anumite tendințe arhitectonice, de la stilul brîncovenesc la orice alt stil, modifică tradițiile românilor ardeleni, indiferent că sînt greco-catolici, protestanți, majoritar ortodocși? Ridic această întrebare pentru că identitățile nu se pot anula numai într-un mod foarte direct; identitățile regionale pot dispărea într-un mod mult mai subtil. Cred că populația românească a Transilvaniei s-a dublat în ultimii 50 de ani. Mă întreb, așadar, dacă există o identitate, dacă ea e valoroasă, dacă trebuie păstrată și dacă da, există între intelectualii români din Transilvania o grijă pentru aceasta?

Alexandru CISTELECAN: Vedeți, o mătușă din Ardeal dă bine în genealogia oricărui român. Indiferent cît de balcanic ar fi, ca spirit vorbesc, un scriitor român dacă va descoperi că o strămătușă este ardeleană, faptul este menționat în biografia lui pentru că o rădăcină ardeleană e prestigioasă. Nu dă valoare, dă un prestigiu, dă o aură de gravitate, de seriozitate, de tenacitate. Nu există nimic care să asigure această diferență, dimpotrivă, din momentul în care ar fi trebuit să se manifeste mai bine, din acel moment s-a atentat la ea. Odată ce au plecat nemții, ne-am trezit cu această specificitate foarte serios afectată, iar dovada că în Transilvania există o conștiință a interculturalității destul de activă, este faptul că toată lumea regretă plecarea nemților, nu e numai o nostalgie a intelectualilor. De îndată ce lipsește un element din acest ansamblu intercultural, devine evident că de fapt el era necesar, avea un rost al lui acolo. Cred totuși că vom recupera diferențele identitare dacă nostalgiile noastre după acel model vor fi acute și dacă într-adevăr vom dori să instituim o tradiție a acestui spirit. Și mai cred că acum, cel puțin printre scriitorii români, se manifestă un fel de recuperare a ardelenității. Există chiar un fel de aroganță a localismului, dar evident, este un localism care nu are complexe în fața ultimului curent artistic de la New York, sau de la Paris și pe care scriitorii vor să-l impună nu doar din rațiuni decorative, care să marcheze diferența dintre un subtip de cultură care este în simbioză cu un tip dominant (pentru că totuși românitatea este dominantă față de ardelenitate). De aceea spuneam că unirea s-a făcut pe principiul subordonării, nu pe principiul armoniei, lucru evident și în felul în care a fost proiectată administrația statului; e șocant ce barieră pot fi munții dintre noi și Moldova față de felul în care munții dintre noi și București nu constituie o barieră. În măsura în care nostalgia e activă, ea devine o forță, și atunci da, vom recupera această diferență. Există desigur și tentația să scăpăm de orice diferență, care e mai comodă.

Mihály SPIELMANN: Dl. Horváth a dat o posibilă explicație pentru faptul că Maramureșul a avut o altă configurație decât Banatul. Eu cred că aici trebuie totuși să reintroducem un termen care este astăzi surghiunit pentru că aparține discursului marxist: termenul economic, problema pieței. Banatul a fost o piață, cea mai sudică, a monarhiei, unde a existat o viață economică cât se poate de variată, foarte interesantă, cu foarte multe componente etnice, economice: era o piață ideală. Șesul Banatului este o lesniciune mult mai mare decât închiderea în munți a Maramureșului. Maramureșul ca atare era o regiune închisă, sau altfel spus, o regiune unde trăiau mai mult oameni săraci. Dacă vă uitați, de exemplu, la starea evreilor din Maramureș și la starea evreilor din Banat, veți vedea o mare deosebire în avere, în cultură. Este vorba despre unul și același popor, și în Banat sînt tot evrei așchenazini ca și în Maramureș, dar este o diferență enormă între cele două populații, pentru că există două piețe diferite: una era piață locală, Maramureșul era o țară săracă, în care Tisa era de fapt singura cale pe care sarea putea ajunge la șes. În schimb, Banatul a avut exact aceeași soartă ca și Germania, în sensul că în Germania, toată industria fiind pustiită după cel de-al doilea război mondial, s-a construit o industrie nouă și, într-un fel, adevăratul victorios al celui de-al doilea război mondial în Europa este Germania. Banatul, care a fost ocupat de turci, a fost devastat și s-a putut construi o societate nouă. Acesta este succesul Banatului și acesta este și succesul interculturalității Banatului.

Victor NEUMANN: Eu cred că una din soluții, asupra căreia am zăbovit, dar văd că nu zăbovește nimeni altcineva, nu se referă la înțelegerea particularităților de limbă sau la problema conservării unor valori, cât la ideea de ridicare pînă la nivelul de cetățean (*citizen*). Eu insist asupra acestei idei pentru că este deja verificată în diverse capitale ale lumii și pentru că ea este o problemă fundamentală nu numai pentru noi, ci și pentru Serbia, Bulgaria, Ungaria și pentru unele state central-europene: problema lui *Bürgerliche Gesellschaft*, problema societății civile, care nu a fost revigorată la noi prin nici un fel de mișcare politică sau socială, așa cum a fost de pildă la Budapesta, odată cu anul 1956. Un asemenea fenomen, generat de o mișcare culturală și o mișcare filosofică existente acolo, nu a existat în toate statele central-europene. A mai existat la Varșovia, odată cu Leszek Kolakowski, a mai existat la Praga, odată cu mișcarea lui Vaclav Havel, dar nu a existat și în celelalte state central est-europene. Problema individului nu s-a ridicat niciodată aici, de aceea avem astăzi temeri foarte mari în ceea ce privește securitatea individului: noi nu avem o justiție care să ne apere, nu avem posibilitatea de a fi în siguranță în raporturile interumane și în toate deplasările noastre, de a ști că există un legislativ care îți ia apărarea, ție ca individ, te reprezintă în fața legii, a instanței. Acestea sînt chestiuni esențiale: fără emanciparea individului și fără crearea unui sistem legislativ corespunzător nu poate exista societatea civilă. Aici intervine conceptul acesta de individualism și de societate civilă.

Andor HORVÁTH: Aș face o remarcă în legătură cu felul în care a fost văzut regionalismul în România în perioada interbelică, deci imediat după unire. Am citit cîteva publicații apărute în acea perioadă, am răsfoit cîteva cărți ale autorilor de atunci, și m-a izbit faptul că foarte mulți publiciști, istorici, oameni politici vorbeau atunci de diferențele care trebuie să fie șterse între regiuni, tocmai pentru că aceste regiuni ale României, Moldova, Transilvania, Basarabia erau privite ca purtătoare ale unor influențe nedorite din punctul de vedere al unei identități românești unitare. Eu cred că acest aspect a fost mult supralicitat — se vorbea în termeni destul de duri de o oarecare molipsire a românilor din Ardeal de gîndirea austro-ungară; iar din partea ardelenilor români nu am văzut nici un fel de luare de poziție față de aceste tendințe de unificare ideologică, intelectuală, spirituală. Foarte mult se vorbește de nevoia realizării unei națiuni române unitare pe plan spiritual, din care să dispară aceste diferențe care, repet, erau percepute și prezentate drept handicapuri culturale, ba chiar și

spirituale, morale, politice. Pe de altă parte, bineînțeles, viața spirituală românească este dominată în toată perioada interbelică de impunerea unei ideologii identitare care să conveargă într-o viziune unitară a națiunii și culturii române. Această unitate este numită în fel și chip: specific național, cultură română sau identitate națională, etc. Eu cred că ceea ce se produce astăzi și este firesc să se producă, este că după ce aceste ideologii au fost construite și s-au răspândit, au găsit ecoul necesar în conștiința națională, apare o regîndire a acestei identități, a românității, inclusiv în aceste posibile variante regionale, care bineînțeles, eu cred că este libertatea intelectualității române să o constituie în felul în care crede că ea sau ele pot fi funcționale în condițiile de astăzi. Am reținut ideea dlui profesor Teodor și cred că este una dintre cele mai importante ale acestui colocviu: lumea de astăzi are două tendințe foarte puternice: pe de o parte, de realizare a unor uniuni suprastatale sau globale după anumite criterii și considerente și aceasta este tendința în care dorim să ne înscriem și noi, iar pe de altă parte, tendința de resurrecție a particularismelor, cele culturale nefiind decît o altă formă de afirmarea a identităților comunitare. Trebuie subliniat faptul că cele două tendințe nu numai că nu se exclud, ci sînt complementare, se presupun reciproc. În acest sens, eu cred că noi trebuie să regîndim chiar și modelele culturale curente în spațiul nostru, pentru că, sigur, orice cultură trăiește prin construcție, prin opere noi; în același timp însă ea trăiește prin regîndirea continuă a tuturor acumulărilor sale anterioare, a felului în care acceptă, refuză sau amendează teoriile, modelele anterioare sau a felului în care propune strategii de depășire a acestora. Eu aș dori să avansez în încheiere o convingere de-a mea: lumea postmodernă în care trăim este condusă de principii care nu anulează principiile fundamentale ale lumii moderne, ci, dimpotrivă, le completează și le îmbogățeste prin conținuturi noi, absente în cultura modernă. Mă refer aici la idei care, după mine, sînt foarte sesizabile în spațiul culturilor occidentale, și atunci cînd vorbim de așezarea noastră în timp, și mai ales în timpul care ne așteaptă, este foarte bine să le avem în vedere: ideea solidarității care este alta decît ideea, să zicem, a fraternității așa cum fusese formulată anterior, ideea egalității șanselor, care este alta decît ideea egalității formulată anterior, și ideea respectării și încurajării diferențelor care este iarăși alta decît ideea rezumativă a dreptății, așa cum fusese formulată anterior.